

JOSIP MLAKIĆ

Na Vrbasu
tekija

■ Laguna ■

Copyright © 2021, Josip Mlakić

Copyright © ovog izdanja 2021, LAGUNA

Prenosim ne hajući o suvremenosti. Onih godina kad sam otkrio tekst opata Valleta bilo je rasprostranjeno uvjerenje kako treba pisati angažirano o sadašnjici, i to s ciljem da se promijeni svijet. Sada, pošto je proteklo deset i više godina, književniku je utjeha što može pisati iz čiste ljubavi prema pisanju.

UMBERTO ECO, *Ime ruže*

NA VRBASU TEKIJ

(rukopis romana nepoznatog autora)

Sadržaj

1. DIO: NA VRBASU TEKIJIA.	11
2. DIO: JAJAČKA HRONIKA.	177
1. Fra Josip Markušić.	180
2. Jože Plečnik	184
3. Prota Milan	193
4. Jovan Zobundžija	202
5. Krunoslav Muha	208
6. Ivo Andrić	218
7. Fra Ljubo Hrgić	224
8. Mehmed Sarač	236
9. Fra Bono Ostojić	242
10. Fra Jaroslav Jaranović	255
11. Fra Željko Džaja	261
12. Fra Viktor Lovrenović.	267
13. Stipo Bilan	276
14. Epilog	285
PAUČINA I PROMAJA	287
Rukopis	290
<i>Prokleta avlija</i>	295
Rat	306
Srce tame.	313
Jezik kao bojno polje.	325
Opportunizam	335

Andrić ili Krleža, odnosno Ćopić?	342
To što se zove Omer	347
Jajačka hronika.	358
Dug	360
Zavičajnost	371
Eto, što vam je povijest	376
Slikari, pjesnici i graditelji	392
O priči i pričanju	399
<i>Zahvala</i>	403
<i>Rječnik manje poznatih riječi i izraza.</i>	405
<i>O piscu.</i>	415

1. dio

NA VRBASU TEKIJIA

I

Tamo, nizvodno od mjesta gdje zapjenjena Pliva u prizoru velike ljepote pada u korito Vrbasa, niknuo je samostan. Tu, na sastavku, Vrbas je trom i spor. Ojačan pritokom Plive na tom dijelu, Vrbas nastavlja teći dalje kroz duboki i tijesni klanac, pa se onda kilometar-dva iza samostana probudi iz višekilometarske letargije, skrene oštro udesno i nastavlja teći ravno, gotovo nesvjestan svog maloprijašnjeg hira.

Samostan je smješten uz lijevu obalu rijeke, nekoliko stotina metara iza Kozlučkoga mosta, na zaravni zvanj Selišće. Stoji tu na sâmi, na jednom od brojnih Selišća razasutih širom Bosne. U korijenu naziva tog mjesta jest riječ *selo*, koja označava zemljište s kućom na kojem živi onaj koji obrađuje zemlju. Međutim, to na prvi pogled podsjeća na neke druge nazive o čijem se porijeklu može jedino nagađati, ili se može, što je ovdje nerijetko jedno te isto, pozvati na stoljetne navade ovdašnjega svijeta koji počesto daje imena naseljima prema nevoljama koje su ih zadesile, da bi time dali sebi na važnosti, da na taj način trajno obilježe svoju muku i svima je pokažu, kao prosjak batrljak ruke ili noge. Ima u tom običaju nešto duboko uznemirujuće, neki prešutni pristanak na usud i nevolju,

jedna vrsta bolesne suživljenosti s njima kojoj se ne zna uzrok ni povod. Jesu li tako svoja imena dobili Brdo svetog Ilije, Zlavast, Kurjakove njive, Plavišta, Zlosela, Čemerno? Ili brojna Oselišća i Iselišća?

Samostan je to koji ni po čemu ne odudara, nije, dakle, izgrađen da zadivi oko naviklo na sklad i ljepotu, što iz ovdašnje perspektive nije neki vidljiv nedostatak, jer je u Bosni malo onih što u svemu traže neki viši red i smisao, a mnogo više onih što sve ocjenjuju mjerom veličine. S te strane, po svemu, samostan pripada tu. Mrk i težak, čvrsto srastao sa zemljom, stoji uz lijepu trobrodnu crkvu izgrađenu u drugoj polovini devetnaestog stoljeća, nakon što je vjerolomni i okrutni Omer-paša Latas silom nametnuo tanzimat i u tvrdokornom Bosanskom pašaluku. Bosna se dugo, grčevito i očajnički opirala promjenama. Osiljenim domaćim Turcima najteže je padalo ukidanje zabrane gradnji novih crkava i samostana, što je bila najava boljih i kršćanskom svijetu sklonijih vremena. To je kod crkvenih otaca izazvalo pravu pomamu, nije se više za najmanje popravke, zbog urušenog ili zakislog krova, na primjer, moralo ići u Carigrad po ferman, pa tamo danima, a ponekad i mjesecima obijati od nemila do nedraga, te je za kratko vrijeme širom Bosne niknulo na desetke novih crkvi. Jedna od tih bila je i ta jednostavna crkva posvećena Uznesenju Marijinu. Između crkve i samostana stoji zvonik koji ih nadvisuje. Stoji tu poput stroga i neumoljiva čuvara, samom sebi dovoljan, poput stoljetnog hrasta slučajno tu zaglavljenog, kao da su se samostan i crkva prislonili uz njega, a ne obratno.

Samostan je smješten u usku priobalnu ravan, naspram strmog Kozluka s druge strane rijeke, u teškom osinu punom vlage, gdje sunce kasno iziđe, a rano zađe, a u kasnu jesen ili zimi, kad dani okraćaju i kad sunce preko Vrbasa prelazi ukoso, kao da mu se žuri, čini se kako ovdje omrkne prije negoli je i svanulo kako Bog zapovijeda. I ne samo ovdje: većina bosanskih kasaba najvećim je dijelom niknula u tijesnim riječnim

kotlinama preko kojih sunce učas pređe, pogotovo je to vidljivo zimi ili u kasnu jesen, kad je sunce većim dijelom dana nevidljivo zbog magli koje se kasno dižu. Takvi su Travnik, Sarajevo, Gornje i Donje Skoplje, Busovača, Fojnica, Vareš, Olovo, pa i taj dio Jajca smješten uz Vrbas.

Gradnja samostana zapela je još u ideji, u nagovještaju, u gluhim i nevidljivim borbama u kojima su se nadgornjivali Fojničani i Jajčani, tužakajući jedni druge Rimu, generalu franjevačkog reda, dalekom i nevidljivom središtu franjevačkog univerzuma čija se riječ bespogovorno uvažavala.

Rim je samo jedno od tih nevidljivih središta koja upravljaju sudbinama ljudi u Bosni, svaki od mileta ima svoj, nevidljivi i daleki autoritet čija je riječ uvijek zadnja.

Te žučne i beskompromisne borbe u kojima se nisu poštovali nikakvi obziri trajale su petnaestak godina prije nego što su napokon zakopani temelji samostana, bez vidljivih pomaka tokom svih tih godina, dok su pisma puna žuči i objeda neumorno putovala prema Rimu i vraćala se otuda kao iskrivljena jeka onoga što se događa u Bosni. Jajce i okolne župe bili su predmet teških sporenja i prijepora unutar Provincije, svačije osim onih koji su tu rođeni, zatrovanih maglovitom poviješću kraljevskoga grada. Ponajviše su u te razmirice uključeni Fojničani, i to kao strana koja zateže i opire se promjenama stoga jer su pod njihovom jurisdikcijom bili Jajce i okolne župe. Oni su grčevito branili svoje povijesno pravo na njih, suprotstavljajući se najprije Travničanima, potom Jajčanima.

Fra Anto Knežević predvodnik je s jajačke strane. Iako rodom iz Varcara, a starinom po ocu iz Gornjeg Skoplja, fra Antu jajački fratri prihvaćaju kao predvodnika i starješinu, ponajviše zbog njegove ustrajnosti koja graniči s bolesnom tvrdoglavošću. U Bosni je takvih malo, spremnih u svakom trenutku bosti se s rogatim i naizgled stoički primati udarce, tako da je njegovo prvenstvo svima prirodno i samorazumljivo, nešto što se ne propituje i ne dovodi u sumnju. Međutim, Knežević nije samo

tvrdoglav: buntovne prirode, na tragu prvog među *bundžijama*, fra Ivana Frane Jukića, fra Anto je još u studentskim danima maštao o ustanku. Međutim, tada mu se zagonetka zemlje razapete na tri ćoška od kojih svaki vuče na svoju stranu, činila rješivom, bio je uvjeren kako se svaka njena mrtvouzica da raspetljati bez sjećanja, bez bolnog zasijecanja u živo tkivo, jer mu se svijet iz te naivne mladalačke perspektive činio jednostavnim i savitljivim. Kod Jukića je uzavrela mladenačka krv urodila bijesom i s vremenom se umirila, ustupivši mjesto razumu, dok se kod Kneževića dogodilo suprotno: kako je sazrijevao, postalo mu je jasno da stvari nisu ni izbliza tako jednostavne kako ih je on u svojoj naivnosti tada zamišljao. Onda je okrenuo ploču: s trideset pet godina pod pseudonimom je napisao i objavio u Zagrebu *Krvavu knjigu*, zbog koje je dugo nosio glavu u torbi. Dvojica inače razumnih bosanskih vezira, Topal Osman-paša i Safet-paša, nudila su *čizmu dukata* onome ko im prokaže pisca te kužne i opasne knjige u kojoj su pomno pobrojena zlodjela koja je turska vlast kroz četiri stoljeća počinila prema kršćanskoj i hrišćanskoj raji.¹ Provincija ga je stoga na jedno vrijeme, za svaki slučaj, sklonila u Đakovo, kod biskupa Strossmayera. U to je vrijeme provincijal bio fra Mijo Gujić, Fojničanin, a samim tim, mjestom rođenja, kako to ovdje obično biva, vezan nevidljivim i neraskidivim okovima zavičajnosti, kojih se rijetki za života uspijevaju osloboditi. Fra Mijo je stoga bio ogorčeni protivnik izgradnje samostana u Jajcu vukući na stranu Fojničana. Kneževićovo sklanjanje u Đakovo imalo je još nešto za cilj, fra Mijo se nadao da će vrijeme i daljine učiniti svoje i da će se na taj način fra Antina misija ugasiti sama od sebe. Međutim, fra Anto je svoj boravak u Đakovu vješto iskoristio za sebe, zbliživši se s đakovačkim biskupom, čija se riječ u Bosni itekako poštovala i uvažavala.

¹ Hrišćanin – upotrebljava se kao nacionalna odrednica, pravoslavni, Srbin, jer je tako bilo uobičajeno u to vrijeme.